

ПРОЗАТА НА ВАСИЛИЙ ШУКШИН И ТРАДИЦИИТЕ НА РУСКАТА КЛАСИЧЕСКА ЛИТЕРАТУРА

ТОНЧО ШЕЙТАНОВ

Проблемите на съвременната социалистическа действителност не могат да се разглеждат откъснато от прогресивните философско-естетически постижения на културната мисъл в предходните години. Особено интересен за историята на руската класическа литература е периодът на 90-те години, в който се проявяват силата в творчеството на писателя и ярки индивидуалности в изкуството като Достоевски и Гогол. Основната задача на всяка литература е цялостното представяне на действителността като система от художествени образи и определяне мястото на човека или на даден социален тип в обществото. Следователно информацията, която получаваме за епохата и обществото, се дължи на дълбочината, с която писателят изобразява характерите на своите герои. Литературните и изобщо културните връзки в изкуството, основани на закона за приемствеността, се осъществяват посредством теми и мотиви, които са градивен материал на идейния заряд в произведението. Изясняването на същността на идеята е не само философско-естетическа, а и методологическа задача. Когато говорим за прогресивното значение на руската класическа литература, ние имаме пред вид онези характерни (социално-психологически типове), теми и мотиви, които са дълголетни и отговарят със своето съдържание на понятието класически.

Героите в творчеството на писателя изграждат образната система, образния свят в създаваната от него литература. Героите на художественото произведение са динамичен елемент, чрез който обективно отразяваната по художествен път действителност се саморазкрива. При представянето на героя авторът използва концентрацията и натрупването на типични черти, характеризиращи епохата и строя. Тук голяма роля играе авторовият подбор на качества, определящи героя като индивидуалност. Изборът на писателя хармонира с неговия мироглед и с преследваната творческо-естетическа задача. Целта на автора е да види незабележимото на пръв поглед. В това е смисълът на извършваната от художника интелектуална по изразу на Достоевски „дисекция“ на действителността. В цялостния процес в създаването на художествените образи Василий Шукшин съзнателно подбира най-баналното в ситуацията и външността на героя. Художественият образ не е носител на блестящи индивидуални качества. Шукшин държи на обикновеното в своя герой. Пряката авторова характеристика е едва забележима. Тази особеност е обусловена от своеобразния творчески подход към сюжета. Той гледа на произведението като драматург. В повечето от неговите разкази героите се изявяват предимно със своите реплики.

Василий Шукшин свързва идейно-естетическите си търсения с големите хуманисти, представители на руската класическа литература: Достоевски, Гогол, Чехов и др. Трябва да подчертаем, че в тази статия особено внимание ще обър-

нем на Достоевски и взаимодействието на някои особености в творческия му метод с произведенията на Василий Шукшин. Причините за подобно ограничаване в обсега на тази статия са много. Най-важната от тях е *психологическата динамика* на образната система в творбите на Достоевски. В неговите произведения героите се извяват чрез репликите, отразяващи техния мироглед. От друга страна, възгледите на героя съществуват самостоятелно в художествения свят, освободени от пряката интелектуална намеса на авторовото „аз“. Тази особеност е характерна за добрите образци в драматургията. В такъв къс жанр като разказа Шукшин постига тази методологическа цел чрез диалога. По този начин действието и в романа, и в разказа се развива „светкавично“ бързо. В състена последователност следват напрегнати психически състояния. В романа на Достоевски „Престъпление и наказание“ тази особеност е свързана с промяна на сцените и мястото на действие. При разказите на Шукшин многообразието се ограничава в пластичната динамика (жеста, движението, дори мимиката) на героя. Особено интересни в това отношение са разказите „Случай в ресторанта“, „Мил пардон, мадам“, „Вълци“, „Ботушки“, „Ванка Тепляшин“, „Обида“ и др.

Привидно чуждо на всичко и всички наоколо, старчето („Случай в ресторанта“) се оживява от внезапната поява на млад момък. Изведнъж става ясно, че се срещат двама души, две сърца, готови да разгърнат своите потенциални жизнени възможности. Тази необичайна на пръв поглед среща неусетно се превръща в размисъл за смисъла на човешкия живот. Двамата герои искрено разкриват един пред друг своята съдба. Разказът на старчето е печален. Пропилян е един живот в тишината на еснафското всекидневие. Слушаме тъжния монолог на човек, за когото животът не е вече перспектива. Един от основните мотиви в разказите на Шукшин е размисълът за смисъла на човешкия живот. В много от неговите произведения този мотив се превръща и в основна тема („Две писма“, „Утринен дъжд“, „По-широка крачка, маестро!“).

Когато търсим паралели в творчеството на Шукшин и Достоевски, трябва да уточним, че общото, което откриваме в произведенията на тези двама автори, не е толкова в тематиката или мотивите, а главно в методите и похватите на художественото изображение. *Психологическата динамика* при представянето на героя или героите е едно от свързващите звена между творчеството на двамата писатели. Достоевски надживява своето време главно с особеностите в образната система на произведенията си, които доближават автора до съвременните търсения в тази област. Следователно трябва да подчертаем, че връзката на Достоевски и Шукшин с действителността е основана на сходен методологически подход към отразяваната обективно съществуваща материя. На първо място стои отношението на автора към човека и неговата психическа същност. С присъщата си склонност към подробна и последователна дисекция на човешката духовност Достоевски анализира личността, раздробявайки я на множество психични състояния. От своя страна те илюстрират възможностите за човешко поведение в определена социална среда и дадена ситуация. По този начин Достоевски умело избягва монологизацията (от страна на авторовото „аз“), за да даде възможност на всеки един от героите самостоятелно да защитава и аргументира възгледите си. Подобна особеност има и в разказите на Шукшин. В тяхното съдържание е вътъкана полемиката, а целта на идейното обобщение подчинява цялостното емоционално звучене на произведението. На пръв поглед тази страна от визуалното (и аудиално) излъчване на неговите разкази е зависима от авторовото „аз“. На тази погрешна основа бяха формулирани неправилни изводи за отношението на Василий Шукшин към актуални проблеми на социалистическата действителност.¹ Подобно на Достоевски съветският пи-

¹ Вж. А. Марченко. Из книжного рая. . . — Вопросы литературы, 1969, кн. 4.

сател разлага художествения образ, създавайки двойственост, а в някои случаи и множественост на възгледи и характери, които влизат в полемика помежду си. Известна склонност към подчиняване на емоционалното звучене в разказите на Шукшин на авторовото „аз“ действително се среща. Тази особеност обаче е неотменима за художествено-поетическата тъкан на едно произведение, концентрирана в определени изразни средства с интонационно въздействие. Това се обуславя и от ограничения размер на разказа като жанр, и от по-малобройния персонаж, от ограничената площ на платното, представящо художествено изображение. Доразвивайки мисълта за общите черти в творческия метод на двамата писатели, трябва да подчертаем тяхната склонност към бързото и динамично действие. В цялостния обмен свят в романите на Достоевски „Престъпление и наказание“ и „Идиот“ и в разказите на Шукшин си дават среща делничното и необичайното, реалното и невероятното. Намираме се във водовъртежа на сблъсъка между хуманност и безчовечна жестокост, между сериозен размисъл и весел анекдот. Всичко това насища света на писателите с атмосфера на необичайност. Особеностите в творчеството на Достоевски и Шукшин намират израз в *отношението им към човека*.

Интересът на тези автори към чудациите и хората с несъвместими характери представлява своеобразно гротескно начало в тяхното творчество. С тънък психологически усет Достоевски и Шукшин отделят противоположностите в човешкото естество една от друга. В ограничените рамки на художественото произведение застават два различни характера, които полемизират. Тази двойственост, а често и множественост, с която Бахтин² характеризира романите на Достоевски като полифонични, създава от произведенията широки платна на епохата и обществото. По този начин човешката душевност е показана в стереометрично измерение и съществува в пространството и времето като неизменен по своето съдържание художествен образ. С тази особеност се обяснява своеобразното звучене на Шукшиновите разкази. Те ни карат да мислим и да преценяваме дълбочината на показаното явление. В действителност постъпката на човека няма само едно измерение. Много често мотивите за нея са видимо противоположни или несхождащи си един с друг. Подобно на Свидригайлов и Разкольников („Престъпление и наказание“) старчето и младежът („Случай в ресторанта“) създават у читателя усещането, че пред него се разкриват сложните противоречия в характера на един единствен човек. Тази творческа постановка има дълбоко психологическо съдържание. Такава основа имат особеностите в поведението на чудака и на хората с несъвместими характери — герои на много от творбите на Василий Шукшин.

Разказът на Бронка Пупков („Мил пардон, мадам“) за извършения от него въображаем атентат срещу Хитлер само привидно има монологична структура. Идеино-естетическата задача е изпълнена в емоционалното състояние на слушателите, с които се идентифицира и самият читател. Авторът разслювя идейното звучене на произведението, показвайки ефекта, който предизвиква сред околните невероятният разказ на Бронка.

При по-внимателно вглеждане в творбите на Шукшин и методологическото своеобразие в произведенията на Достоевски по отношение на особеностите в подхода им към действителността изпква релефно качествена разлика. Двуплановото гротескно начало в изграждането на образната система в разказите на Шукшин има своя особеност, обусловена не само от епохата и обществената формация, в която живее авторът, но и от самото своеобразие на творческия му подход към действителността. При Достоевски и Шукшин гротескното начало е постигнато чрез внимателен анализ на противоположностите от психо-

² Вж. М. Бахтин. Проблеми на поетиката на Достоевски. С., 1976.

логически характер, съжителстващи в света на литературното произведение. С полемиката във взаимоотношенията между героите на романа „Престъпление и наказание“ Достоевски цели представянето на сложни емоционално-психически процеси в човешката душевност. Гротескното не се очертава в съжителството на точно определени качества (както това е при романтиците), а в противоположността на мнения и възгледи не само за живота, но и за отношенията между хората. Тази противоположност е възплътена в композицията и в стила на романа. В този смисъл полемичните разговори между Свидригайлов и Разкольников представят вътрешната борба в душата на индивида. Този подход към образите в художественото произведение отвежда до въпроса за идеята на автора. При отражението Достоевски остава в кръга на описаната от него действителност, без да превъзмогне нейните проблеми. Това е характерно за писателите критически реалисти. Всеки опит на автора да предложи спасителен изход от обективно съществуващото положение е неудачен. Гротескното начало в образната система на Шукшиновите разкази отвежда към ясно изразена идея, основана върху силата на интелектуално и емоционално въздействие. То е изразено от две противоположни дадености: трагична и оптимистична. Ако разгледаме разказа „Случай в ресторанта“, ще видим, че оптимистичното начало е заложено в поведението, съдбата и ентусиазма на младия човек, а песимистичното — в неспособността на старчето да наруши стереотипа на досегашния си живот.

В отношението на тези двама автори към човека особено място заема патологичното като обект на творческо изследване. За Достоевски патологичното е схванато като типичен белег на действителността и епохата. Ето защо за него психичните изкривявания са не само нормални, но и неизлечими в рамките на класовото буржоазно общество. Съвсем друг характер има това понятие в произведенията на Василий Шукшин. На първо място трябва да определим патологичното като понятие, отделяйки го от съдържанието и художествената плътност на чудака като образ. По своята същност чудаците на Шукшин са косвено носители на идейно-естетическата задача. Авторът въвежда героите, представяйки ги като борчески натури, които със своето поведение са способни да възпитат у околните скромност и себеприятие. Чудаци като Бронка Пупков са изпълнени с действителност характер, стремящи се към нравствено самоутвърждаване. Тези герои у Достоевски са умишлено откъснати от представата за нормално човешко поведение. Ако внимателно проследим действията на Разкольников или княз Мишкин, ще видим, че постъпките им са обусловени от социалната среда, от нравите и привычките на заобикалящия ги свят. На пръв поглед битието на герои като Разкольников и княз Мишкин е сякаш изолирано от взаимоотношенията на хората от обществото. В романа „Идиот“ например героят противопоставя на покварата в живота на руската аристокрация своята дълбока нравствена чистота. Княз Мишкин живее в свой, изолиран от околната среда свят, несъвместим с човешките отношения в класовата формация.

За Шукшин патологичното има коренно противоположно идейно-естетическо значение. По отношение на обществото това понятие е възприето не като типичен белег, а като болестно явление с несъществен характер. В този смисъл писателят-социалистически реалист е призван да открива язвите и недъзите в живота и взаимоотношенията на хората в нашето общество, да ги лекува и прототвръща. Шукшин особено силно се вълнува от проблема за човешкото достойнство.

Не е случайно решението на Ванка Тепляшин от едноименния разказ да напусне болницата, недоизлекуван от язва. Мотив за поведението на героя е негъримостта му към унижението. За да постигне по-силно емоционално въздействие, Шукшин въвежда в повествованието майката на Ванка, станала жер-

тва на бездушния портierer (Червеноокия). Тази ситуация има експериментален характер. Експериментът е насочен към главния герой. Въпросът е какво ще бъде поведението му. За да реши задачата, авторът подбира мотиви за еднопосочни действия на останалите герои (Червеноокия и майката). През цялото време те не променят своето поведение. Образът на Червеноокия е олицетворение на бездушното, на остатъчните представи за служебно поведение и безразличие в отношението към хората. В този смисъл второстепенните герои в разказа са константни величини по отношение на своята душевност и емоционално въздействие. Непроменливостта или динамиката в поведението на художествените образи невинно е предпоставена от автора. Героите в този случай представляват многообразието на вариантите в поведението на всеки човек. Пред нас изпъква отражението на част от действителността, на определена нейна страна. Описаното от Шукшин в разказа „Ванка Тепляшин“ несъмнено носи в своето съдържание характеристиката на патологичното. Авторът отрича правото на съществуване на античовешките и антиобществени прояви, които не отговарят на законите на социалистическата етика.

В романите на Достоевски стереотипът в поведението на героя е обусловен от законите на обществените взаимоотношения в класовото общество. Патологичното начало играе особена роля при характеризиране индивидуалността на героите. Така е представен Жеребетников („Записки от Мъртвия дом“). В лицето на този герой Достоевски описва изкривената до ненормалност и ужас представа за морал и съчувствие. Човешките качества са обезсмислени. Дори религията е жалка пародия в постъпките, действията и миогледа на човека в класовото общество.

Отричайки негативизма в поведението на антисоциалните индивиди, Шукшин насища гротеската с идейно-естетическо съдържание. За творчеството на съветския белеетрист и произведенията на Достоевски „Идиот“ и „Престъпление и наказание“ гротеската има методологическа функция и формата ѝ се изпълва с ново осмисляне, израз на определени противоречия в жизненото поведение и психологията на човека. През погледа на княз Мишкин и Разкольников обществото е враждебно. Това противоречие е особено силно поляризирано в романа „Идиот“. Творческото съзнание на Достоевски възпъчва представата си за прекрасното в афористичния образ на княз Мишкин. Героят е носител на онези човешки добродетели, чието обобществяване според автора е фактор за създаване на хармония в обществените отношения. Но миогледът на Достоевски е твърде отдалечен от правилната идейна обосновка на закономерностите в обществения живот на класовата формация. От друга страна, авторът рисува своя идеал (образ-идея), но философската неустановеност на личния му миоглед не може да го утвърди. Психологията на княз Мишкин и действията му се покриват с авторския идеал за прекрасното. Материалният състав на този образ е отдалечен от действителността. В този смисъл той е неприложим като еталон за жизнено поведение. За писатели като Гогол и Чехов гротеската действувва пряко (с първото значение на тази дума: „grotesque“ (фр.) — „смешен“). По този начин въздействието на техните произведения се отнася изцяло към комичната сатира. Това засяга създадените от тях художествени образи в творби като „Унтер Пришибеев“, „Смъртта на чиновника“, „Хамелеон“ и др. на Чехов; „Невски проспект“, „Нос“, „Шинел“ и „Мъртви души“ на Гогол и пр. Героите на тези писатели отразяват патологичната психология в живота на цялото руско общество през миналия век. Ясно е, че в прозата на Василий Шукшин и Фьодор Михайлович Достоевски гротеската въздействува с двете си значения („смешен“ и „причудлив“). В разказите на Шукшин експресните на тези значения се преливат, създавайки сложния емоционален свят на неговите герои. Причудливото и смешното са форми на поведение, изразяващи многообразието в бита

и мисленето на народа. За хуманиста Достоевски естетическата цел е откриването на доброто у човека. Писателят търси добродетели там, където на пръв поглед тяхното съществуване е немислимо. По този начин Достоевски противопоставя на обществото своето естетическо верую за човека.³ Тази особеност в образния свят на Шукшиновите произведения е реализирана в творбите „Жажда за живот“ и „Калина Алена“. Тук Шукшин разглежда съдържанието на две коренно различни човешки съдби. Момъкът от „Жажда за живот“ е откъснат от добродетелите на народа, от вярата в човешкото съчувствие. В повестта „Калина Алена“ линията на жизнено поведение на Егор Прокудин е противоположна. Героят се завръща към хората и земята. Тържествува доверието към човека, приобщиц отново силите си към труда на колектива. Василий Шукшин творчески осмисля идейните търсения на Достоевски. Изяснявайки психологията на човека от народа, Шукшин третира завещания от класиците възглед за неизменната връзка на индивида, личността със земята. В своята проза авторът поставя тази философска концепция като израз на чувството за красота в душата на човека от народа—целият живот на Егор се преосмисля в чистилището на земята. Шукшин отдалечава този възглед от „почвеничеството“ на Достоевски, насочвайки идеята за хармонията в човешките отношения към реалното съществуване на колектива. Пред писателя е картината на социалните преобразования в обществото, дълбоко влезли в съзнанието на социалистическата личност. Новото общество издига и осмисля човешките добродетели, подчинява тяхната същност на народните повели. В този смисъл семантиката на гротескното като грозно и патологично е качествено различна в прозата на Достоевски и разказите на Шукшин. За автора на „Престъпление и наказание“, „Идиот“, „Записки от Мъртвия дом“, „Бедни хора“, „Играч на рулетка“, „Крокодил“ и др. гротеската изразява отрицание на обществената система. Слабостта на Достоевски, както и на всички писатели-критически реалисти, е в утвърждаването на естетическия идеал, на който липсва здрава идейна основа. За социалистическия реалист Шукшин обществото е стимул за идейно-художествени прозрения. Писателят отрича негативизма в поведението на индивиди, в съзнанието на които все още са стаени остатъци от буржоазно мислене.

Достоевски и Шукшин са може би най-големите майстори на психопластичния етюд в руската и съветската литература. Понятието етюд повече приляга на Шукшин, който е майстор на късия разказ. Психопластиката в произведенията на Достоевски (не само в романите му) има характер на спектакъл. В основата му лежат психологическата динамика, постоянната промяна в действията на героя, подчинени на редуващи се сложни емоционални състояния на радост, надежда, разочарование или страх. При Шукшин психичните състояния се разгръщат в етюд с краткотрайна динамика.

Интерес в това отношение представлява разказът „Обида“. Продавачката в магазина се припознава в Сашка Ермолаев, мислейки, че той е пияница, досаждал ѝ миналата вечер. Грубостта предизвиква реакция на Сашка. И тук, както в разказа „Ванка Тепляшин“, героят е изправен пред унижението. С подбиране на случките, отразени в разказите, Шукшин изхожда от закономерностите на обективната действителност, доказвайки по този начин несъвместимостта на антиобществените прояви със социалистическия начин на живот. Всичко в неговите разкази — от композицията и сюжета до художествената експресия — подтиква читателя към размисъл. Античовешките и безразлични отношения имат незакономерен характер за развитието на нашата общественно-политическа формация.

³ Вж. Ф. М. Достоевски, Письма, Т. I, с. 165—166 (Писмо до А. Н. Майков от 18. I. 1856 г.).

Логиката на повествованието на разказа „Обида“ е основана върху внимателно проследяване действията на героите. И тук някои от тях притежават константна психична дейност, която същевременно е силно агресивна. Шукшин засяга една парлива тема с общочовешко значение — темата за отчуждението. Смислът на това явление е отнесен към невъзможността за контакт между хората. Темата за отчуждението е възниквала и великите представители на хуманизма в изкуството. Руската литература от 90-те години оставя незабравими образи на алиенирани социални типове: Акакий Акакиевич на Гогол, унтер Пришибеев на Чехов, героите от драмата „Силата на земята“ на Л. Н. Толстой, образите в произведенията на Достоевски и пр.

В нашето съвремие това явление има по-особен етичен и морален характер. Да се гледа на човека като на „нещо“ означава игнориране на ценностните качества на индивидуалността на социалистическата личност. Оттук следва, че човекът е възприеман като вещ. Отчуждението започва с омраза към хората, с приравняването на техните качества със стойността и цената на вещите. В поведението на продавачката и възрастния мъж с шлифера от разказа „Обида“ прозира вулгарният подход към индивидуалността на човека. По-нататъшните действия на Сашка Ермолаев са продиктувани от желанието му да се справи с агресивния еснаф. Но първото унижение е последвано от второ. Сашка е изхвърлен от дома на Чукалов от сина му Игор. Опитът на героя да надделее със силата на интелектуалното убеждение търпи неуспех. У Сашка първоначално зрее желанието за разсъдъчна реабилитация чрез *контакт* с Чукалов. Това се оказва невъзможно поради несъответствието между етиката и общественото поведение на героите. По-нататъшното разгръщане на този кратък психопластичен етюд представя решението на Сашка да действа по адекватен с този на своите опоненти начин. До най-малки подробности героят мисли върху това, как ще нанесе удар с чук по главата на Игор (сина на Чукалов). В основата на това действие лежи афектът. За Шукшин психологическите състояния с агресивен характер имат по-дълбоко съдържание. Чрез динамиката на психичното изживяване авторът приобщава своя темперамент към разсъдъчната непримиримост спрямо пошлостта в човешките отношения.

В творчеството на критическия реалист Достоевски този проблем за разлика от Шукшин е главен белег на конкретната обществена действителност. Писателят се заема с подробно изследване на този въпрос, търсейки многостранната изява на отчуждението в човешките взаимоотношения. На тази задача са подчинени не само романите му, но и разкази като „Неприятен случай“, „Крокодил“ и др. Цялостното поведение на Разкольников, Свидригайлов и Соня („Престъпление и наказание“) има социален характер, обусловен от невъзможността им да контактуват с околните и помежду си.

Алиенираният става враг на вещите, които според него са пречка за моралното му извисяване. Но обществото не може да покаже на Свидригайлов, Разкольников или Соня пътя за истинското утвърждаване на човешката личност. Такъв път не познава и Достоевски. Той не е известен нито за Гогол, нито за Чехов. В този смисъл идеята, изказана от Достоевски в романа „Престъпление и наказание“, е съзвучна с трагичната съдба на бедните в класовото общество. Чрез тази бегла аналогия върху третирането на проблема от представителите на качествено различни направления в изкуството се стига до извода, че темата за отчуждението не е съществен обект на изображение в прозата на Василий Шукшин. За това има две причини: първо, алиенацията не е характерен белег в нормите на поведение, типични за социалистическата личност. Второ — третирането на темата има своя история в изкуството на реализма и нейното значение няма обобщаващ характер в насоките за развитието на нашето общество. Все пак изследването на ситуации и явления, водещи до пречки към искрените

и топли взаимоотношения между хората, е характерна черта за всяко съдържателно и идейно осмислено произведение.

Тематичното многообразие в произведенията на социалистическия реализъм намира място за разрешаването на подобен проблем. Задачата е да се покаже неговото развитие. Темата за алиенацията в капиталистическото общество може да се срещне в произведенията на родоначалника на социалистическия реализъм Максим Горки („Тома Гордеев“, „Делото на Артамонови“). Съвременните писатели трябва да откриват изход за преодоляване на остатъците от ретроградно мислене, опирайки се на своите познания за закономерностите в развитието на обществото. Оттук следва, че степента на реалистичното изображение е заложена не само в правдиво избрани типаж, но и в качествата на героя, характеризиращи го като индивидуалност. В такъв смисъл образите на Владимир Семьонич („... От отдел „Мека мебел“), на стария ловец („Жажда за живот“) и др. са в една или друга степен с динамична психологическа характеристика. За разлика от Шукшин всички герои на Достоевски в образната система на произведението са подвижни, поливариантни динамични психики. В романа, повестта или дългия разказ писателят успява да насити действията на героите с разнообразни мотиви на поведение. В произведенията на Достоевски липсват образи, носители на константно (еднопосочно) психологическо съдържание. В това отношение образната система в разказите на Шукшин като че ли по-плътнo се доближава до класическата постановка, както е това при Чехов например. Разказите на Шукшин са изградени върху взаимодействието между главния герой и останалите действащи лица, чието поведение си остава непроменливо. Въпреки това липсва монологичният план в образната система. Това се обяснява с цялостната идейно насочена и художествено осмислена съпоставка между мирогледите на действащите лица. Тази особеност е съсредоточена и в представянето на главния герой, чиито постъпки и действия във взаимоотношенията му с околните дават представа за множественост в звученето на идейния замисъл. Изводът се отнася за произведения на Шукшин като „Енергични хора“, „А на заранта те се събудиха...“, „Калина Алена“, романа „Дойдох свобода да ви дам“ и др. При представянето на герои с динамична психична същност Шукшин е преди всичко последователен експериментатор. Така например Андрей Кочуганов не се побоява да удари плесница на своя баджанак („Баджанакът Сергей Сергеич“), защитавайки възгледа за простотата и нравствената чистота на своя живот. Експерименталният подход на Шукшин поставя героя на изпитание. Кочуганов е сломен, а „мирогледът“ му се разбива при вида на мечтания мотор за лодка, който баджанакът му подарява. С подобна противоречивост се отличава и поведението на главния герой от разказа „Владимир Семьонич от отдел „Мека мебел“. В това произведение авторът релефно е представил главния симптом на отчуждението — омразата на алиенирания към вещите. Те стават пречка за контактите му с хората. Вещите се превръщат в единствен начин на общуване, в мерило на емоционално-психичните процеси в душата на героя.

Бунтът на Владимир Семьонич започва по време на банкет. Той се стреми да докаже на себе си и на другите, че все още у него има сили и възможности за осъществяване на контакт със заобикалящите го. Опитът му се проваля, защото те са същите като него: суетни и празнословни. Липсата на разнopolносно и дълбоко съдържание в индивидуалностите на контактуващите обуславя невъзможността за взаимоотношения между тях. Чупейки вносната гарнитура в своя хол, Владимир Семьонич вече вижда възможностите за ремонт на мебелите. Структурата на разказа е комедийна. Авторът „връща“ героя към първоначалния му стереотип на жизнено поведение. Отъждествяването на човека с вещта, извършено в собственото му съзнание, се превръща в негова лична тра-

гедия. Големите руски писатели отлично са познавали отчуждението като явление, като съществен белег на капиталистическото общество. Проблемът за алиенацията намира ярко отражение в творбите на писателите на руската класическа литература от 90-те години. Още според Гогол в капиталистическото класово общество всяко нещо, колкото и несъществено да е, може да облече достойнства и качества във вид на дрехи, служебни постове и ордени („Нос“).

Особено рационална форма за представяне на действителността, на нейния силно концентриран израз, е пародията. За Достоевски тя е особен способ при създаването на емоционално-психологическия свят на художественото изображение. За роман като „Престъпление и наказание“ пародията е неповторим похват, чрез който Достоевски навлиза в мислите и чувствата на своите герои. В това произведение авторът съпоставя взаимоизключващи се мирогледи, литературни похвати и форми. За Разколников Соня е чист и непоковарен човек, който единствено може да даде надежда за някакъв нов и по-смислен житейски път. Тази надежда авторът съпоставя с безсмислието в упованието на героинята в бога. Това абсурдно по своето съдържание съпоставяне Достоевски пренася и върху използваните от него творчески похвати. По най-сензационен начин например Свидригайлов се оказва в съседната стая, подслушвайки диалога на нищо неподозиращите Соня и Разколников. Дори християнският мотив за възмездие сякаш е откъснат от прякото внимание на автора. Привидно Достоевски е зает едва ли не само със странните и налудничави действия на Разколников, Свидригайлов или Соня. Следователно пародията има твърде сложен път на художествена изява. Същността в нейното съдържание не може твърде лесно да се открие във формата на отделно произведение. Не е лесно и разграничаването на отделните нюанси в нейните прояви. Подобно творческо отношение към същността на понятието показва Максим Горки, който с романа си „Тримата“ пародира идеята в „Престъпление и наказание“. За Достоевски пародията добива смисъл на психоинтелектуална изява. В класическия си вид това явление е насочено към формата на едно произведение и към неговата художествено-естетическа същност. В други случаи целта е опровергаване на определена идея и на тази задача авторът подчинява композицията на своята творба. Такаъв е случаят с разказите на Достоевски „Неприятен случай“ и „Крокодил“.

Пародията е един от способите, широко използвани и в съвременната литература. Чрез нея авторът успява да се доближи до големи философски обобщения за същността и съдържанието на историческата действителност. Чрез пародията писателят преосмисля миналото и създава образи, представи и качества, типични за една или друга епоха. По този начин творецът стига до изводи, чието съдържание е меродавно за мисленето на човека от всички времена.

В произведенията на Василий Шукшин „Гледна точка“ и „Преди трети петли“ пародията е насочена към композицията и художествените средства на фолклорния жанр приказка. Сам авторът нарича тези две творби повест-приказка. Идейно-естетическото съдържание на двете произведения е сложно. Дават си среща реалистичното и фантастичното. С това съчетание Шукшин подобно на Достоевски и Гогол ускорява въздействието на своята идея.

И днес можем да срещнем този похват в произведенията на съвременния критически реализъм. В творбите на писателите критически реалисти пародията е израз на личното авторово отношение към комерсиалните представи за лекия живот в света на капитала.

Пародията на Василий Шукшин рязко се отличава. Разликата е заложена в новото съдържание на изобразяваната от автора действителност. Критическите реалисти се борят срещу институциите на цяла една обществено-политическа система. Произведенията на Стайнбек, а по-късно на Доктору, Вонегът и др. представляват задълбочен анализ на язвите в обществено-политическия

живот на съвременния буржоазен свят. Друга е идейно-художествената задача в произведенията на Василий Шукшин. В полемиката между Песимиста и Оптимиста („Гледна точка“) и с чистата душевност на обикновения човек Иван Глупак („Преди трети петли“) авторът, верен на творческата си принадлежност към изкуството на социалистическия реализъм, търси пътищата за изкореняване на следите от буржоазен морал в действията и постъпките на някои хора в социалистическото общество.

Неслучайно за герои на своята повест-приказка „Преди трети петли“ Шукшин използва персонажите на известни литературни произведения. Пародийното им изобразяване е наложено от авторовата идея за общочовешкия характер на борбата между добро и зло, между бездушието и любовта към човека. Особено силно Шукшин ненавижда грубостта и насилието, подлагащи на унижение достойнството на хората. Ненавижда своеволието на властника и тълпата на полуинтелигента. Шукшин отрича подлизурството, принижавашо духовната и нравствена извисеност на човешката индивидуалност. В повествованието авторът използва фолклорната образност, осъвременявайки съдържанието на художественото изображение. По този начин Шукшин въвежда емоционално-нравствените стойности, характерни за народната приказка и реално съществуващата действителност. Това противопоставяне е израз на Шукшиновата идея за хармония и разбирателство във взаимоотношенията между хората. В средата на литературните герои, сгъшени в лавицата на една съвременна библиотека, царува формализъм и бюрокрация. Под техният натиск Иванушка Глупакът трябва да отиде при Мъдреца и да се добие с бележка, установяваща, че той не е глупав, а умен. Проследявайки пътя на своя герой, Шукшин се стреми към философско-естетическо обобщение на понятието за добро и зло. Премеждията, които преодолява Иван, са изпитание за неговата воля и достойнство. Тогава, когато няма спънки за грубостта и насилието, човешката личност е заплашена от унижение. Насилието е изразено в потъпкване на индивидуални човешки качества, които като осъзнати от психиката елементи изграждат достойнствата на личността.

Шукшин изгражда един свят с приказно-разкривени форми, за да реализира в условностите на понятието относителност своята любима тема: Човекът без корен. В този смисъл образът на Иван не е идеализиран. Шукшин безмилостно го бичува, поставяйки героя в ситуации, унижаващи човешкото му достойнство. Интересни са образите на Баба Яга и дъщеря ѝ, олицетворяващи еснафското самодоволство и подлизурството. Образът на Змей Горянин представя грубостта и насилието. Психологическият анализ върху неговата същност авторът е съсредоточил в трите му глави. Тези три глави имат едно цяло и мотивите за постъпките на Горянин винаги са продиктувани от желанието за грубо удовлетворение на елементарни потребности. Опитите на Иван да запази достойнството си от кръвожадния змей се провалят от безпомощността на самотния индивид пред насилието. Със сцената, изобразяваща проникването на дяволите в манастира, Шукшин показва нахлуването на безделието и аморалността в обществения живот. Изводът е, че злото прониква в нашето общество не закономерно, а с измама. Темата за човека без корен и неговото самотно безсилие е възпята и в образа на мечока Михайло Иванович. В сцените, показващи взаимоотношенията между дяволите и Иванушка, героят трябва да направи компромис със своята съвест, за да се срещне с Мъдреца. Представяйки срещата им, авторът бичува бездушното отношение на еснафа и самодоволния властник към народа и неговите традиции. Накрая Иван разбира, че със своите постъпки обезсмисля преследваната от него цел. Зад външното фолклорно противопоставяне — мъдрец-глупак — е скрита дълбоката гражданска ангажираност на Шукшин. Глупакът с хитрост побеждава Мъдреца. Иван успява

да отнеме печата на Мъдреща, в който е скрита цялата му неограничена и безсмислена власт. Същевременно героят осъзнава, че този символ на бюрократия и формализъм е напълно излишен. „Отсега нататък аз ще ви давам бележки — заявява Иван. — На всички наред.“ В тези думи липсва оптимизмът на победата. Въображението на читателя е изправено пред многозначността на въпросите: Какво ще прави Иван, ако реши да си служи с печата? Кому и как ще дава „бележка“? Героят е осъзнал безсмислието на постигнатата цел. От блатото на отчаянието го измъква силната ръка на Иля Муромец — символ на неопетнения народностен дух, на будната човешка съвест. По своята тематика това произведение не е откъснато от останалите Шукшинови творби. Хората, останали без връзка с народа, са обречени на самота. В такъв нравствено-психологически план Шукшин разглежда въпроса за мястото на човека в трудовото ежедневие на обществото. Хората подават ръка на Егор Прокудин („Калина Алена“). Идеята, прокарана от Шукшин в цялостното му творчество, представлява високохудожествено и естетическо осмисляне на въпроса за социалистическия начин на живот чрез приобщаването на човека към колектива.

Голяма част от произведенията на Шукшин са изградени изцяло върху репликите на героите. С това се обяснява и пригодността на тези творби за представянето им на сцена. Те са наситени със своеобразен динамизъм. В структурата на Шукшиновите разкази особено силно е застъпено драматургичното начало. Разглеждани от такъв ъгъл, много от произведенията на Шукшин имат полифоничен ефект. Героят се саморазкрива чрез своите реплики. По този начин авторът „освобождава“ повествованието от прякото присъствие на своя интелект. В пространството на художественото изображение се създава поле за разгръщане на характери и мирогледы, защитаващи с еднаква сила и самостоятелност своите възгледи. Този похват използва и Достоевски в романа „Престъпление и наказание“. Чрез полифоничния ефект всеки от героите на дадено произведение представлява затворен микросвят от проблеми. Несъмнено понятието полифония според методологическото си предназначение обяснява преди всичко особеностите на драмата.⁴ Най-точно полифонията е правото на героя в художественото произведение на самостоятелна изява.

При разгръщането и реализирането на художествената задача авторът подбира качества от действителността, които най-ярко характеризират нейните особености. Писателят-социалистически реалист подчинява фактите на своите познания за закономерния характер на общественото развитие. Този въпрос е неразривно свързан с понятието творчески процес. Разказите на В. Шукшин са плод на вдъхновение и мигновен емоционално-интелектуален импулс. Ясно е, че наблюдението също играе решаваща роля за изграждането на художественото произведение. За майстор на романа като Достоевски той има особено и първостепенно значение.⁵

В своята книга „Нови герои — нови пътища“ (1977) Ал. Овчаренко говори не за полифоничен, а за стереофоничен ефект на Шукшиновите произведения. Когато става дума за тези два ефекта в звученето на художествената творба, трябва да се има пред вид, че всеки „звук“ отговаря на определен тип, представлява дадена обществена прослойка, характер или начин на мислене. В репликите на героя и чрез диалога се разкрива драматичният конфликт между възгледите и светогледи. Изходът от конфликта е основа на идейното съдържание в художественото произведение. Ако употребата на понятието „стереофоничен“

⁴ Вж. М. Бахтин. Проблеми на поетиката на Достоевски. С., 1976. В своята студия авторът употребява това понятие при разглеждане особеностите в творчеството на Достоевски, но не дава ясна представа относно своята концепция за принадлежността му към определен литературен жанр.

⁵ Вж. Ф. М. Достоевски. Дневник писателя. ПСС, т. XXI.

ефект от Овчаренко не е произволна, можем да считаме, че основен мотив за неговото приемане е диалогичната композиция на някои от Шукшиновите разкази. Оттук произтича въпросът за логиката, изпълнена в представянето на художествения образ. Следователно можем да говорим за диалогична или полилогична основа в разгръщането на драматичното действие. При разглеждането на Шукшиновите творби този въпрос има съществено значение. На полилогична основа са изградени произведенията „Енергични хора“, „Калина Алена“, „А на заранта те се събудиха...“ и др. На диалогична основа са представени героите в творбите „Вехна си млада, зелена“, „Беседи при ясна луна“, „Случай в ресторанта“, „Жажда за живот“, „Вълци“ и др. Логичното добива измерения и проявления, свойствени за индивидуалността на героя. Индивидуалното поведение на отделния човек е неразривно свързано с поведението на останалите хора и техните мотиви за действие.

Интерес представлява разказът на Шукшин „А на заранта те се събудиха...“. Публикуван е след смъртта на автора от жена му П. Федосеева в съветското списание „Наш съвременник“. Създава се впечатлението, че от всички произведения на Шукшин това е най-пригодно за драматизация. В разказа се води полемика между дълбоката душевност на героите и на пръв поглед елементарните причини, които са ги довели до изтрезвителното. Произведението е сериозен опит на автора да обобщи познанията си върху живота и да им даде категоричен художествен израз. Този разказ има и по-сложна композиция. В основата ѝ лежат няколко сюжета, вплетени в единния авторов замисъл: по-многогранното и до голяма степен по-изразително показване на действителността. И тук много от художествените образи са изградени от константни психични качества (Углавният, Коля, Хилавият, Назаров и др.). Съществуват и герои с динамична психологическа характеристика (Гришаков, Пахомов и др.). Разказът е съставен от четири части, всяка от които представлява самостоятелно белетристично произведение. Първата част има експозиционна задача. Неусетно бързо читателят навлиза сред героите и техните проблеми. И тук главното, което вълнува Шукшин, е проблемът за човешкото достойнство, за смисъла на човешкия живот. В това произведение също срещаме множество комични елементи, изпълнени в изпълнуваната от автора лексика и словосъчетания. Гамата от образи в разказа „А на заранта те се събудиха...“ представя в умален мащаб палитрата от литературни герои, типични за зрелия творчески гений на Шукшин. Конфликтите, показани в произведението, са концентрирани по своето съдържание около въпроса за съдбата и поведението на човека в нашето общество. Въпросите на социолога към пациентите в изтрезвителното са само повод, за да се разкрият пред читателя различните характери на хора, всеки от които има свое ежедневие и собствен мироглед. В разказа някои от образите трябва да бранят достойнството си, своето право на спокойно съществуване. Това са Гришаков, Пахомов, Мрачният и Хилавият. Гришаков например влиза в стихийно стълкновение с магазинера, който мери на „ексик“, а Пахомов — с наглото себелюбие на „интелигента“ Назаров. Получава се криволичеща диаграма на човешко поведение. От една страна, Гришаков се застъпва за обществото и неговите принципи, обвинявайки магазинера в измама. От друга страна, по силата на законодателството героят е изправен пред съдебните власти. Шукшин се интересува от сложните психологически процеси на човешките взаимоотношения. Мирогледът на автора, неговите идейни позиции на член на социалистическото общество водят до замисъла за пълното сливане на човешките взаимоотношения с хуманизма, създавайки по този начин пълна хармония в социалистическия начин на живот.

Шукшин великолепно представя динамиката на руския характер, продължавайки традициите, завещаани от творчеството на видните писатели-социалистически реалисти: Горки, Шолохов, Фадеев и др. Героите на Шукшин носят в ду-

шите си красотата на руската земя. Любова към природата и хората връща Егор Прокудин („Калина Алена“) в обществото. Човек и природа са взаимно проникващи елементи, вплътени в смисъла и красотата на живота.

Със своето творчество Василий Шукшин дава обогатен израз на хуманистичния възглед за обществената хармония. Погледната в диахроничен план, тази идея е подчинена на диалектиката и е синхронизирана с общия развой в естетическото съдържание на изкуството, с качествените обществени промени в Русия от началото на века.

Произведенията на руските класици утвърждават художествения образ на действителността в края на XIX в. Те отразяват пълния крах на буржоазните концепции за справедливо социално управление. Героите на техните творби изразяват протеста на творческата интелигенция срещу обезличаването на личността в класовото общество. Изпъква образът на *малкия човек*,⁶ лишен от характер и идеи, от собствен мироглед и достойнство. Силата в отрицанието на капиталистическата действителност в творбите на Гогол, Достоевски, Чехов и др. е обратно пропорционална на силата на утвърждаваната от тях идейно-естетическа концепция за премахване на тежкото положение в живота на хората. Тази формула е обща при разглеждане на идейно-естетическото съдържание в литературата на критическия реализъм.

Всеяка значима по своето съдържание художествена литература отразява драматизма на епохата. В творчеството на Достоевски и другите руски класици от края на миналия век е показан конфликтът на личността с класовото общество. Той е израз на противоречието между прогресивната мисъл (творческото съзнание на писателя) и загниващата материя на буржоазното съзнание.

Несъмнено постижение за представителите на руската класическа литература е художественото идейно-естетическо осмисляне на човешката душевност и характер, обусловено от хуманистичния възглед на тези писатели за света. В произведенията на Гогол, Достоевски и Чехов е направена характеристика на представители от различни социални слоеве в руското общество. Тази широта на изображението е основен белег на класическата литература.

Литературното наследство на Шукшин, особено от 70-те години на нашия век, е цялостен и концентриран израз на тенденциите и проблемите в развитието на социалистическото общество. Нравствено-етичният възглед за човека, завещан от класиците, е активен по своята същност, междинен етап в настъпателния развой на прогресивната мисъл (преминал и през „почвеничеството“ на Достоевски), без който е немислимо цялостното развитие на социалистическия реализъм.

В пространството на авторовото „аз“, в творческата индивидуалност на Шукшин могат да се наблюдават микродиалектични процеси. Със своето творчество светският писател обхваща социалния релеф на съвременното социалистическо общество и съумява да набележи онези проблеми, чието разрешаване не търпи отлагане. В периода на зрялата си творческа дейност (70-те години) Шукшин вече е навлязъл в дълбините на социално-психологическата същност на индивида, в съзнанието на обикновения човек. Писателят, както и Достоевски, търси хуманни прояви в жизненото поведение на своите герои, дори в душата на избягалия престъпник („Жажда за живот“) или в съзнанието на грубияна и подлеца („Донос“). Безпристрастният стремеж на Шукшин да проникне в душевността на ненавистния нему човек е израз не само на високо гражданско

⁶ При разглеждане на произведения, представящи качествено различни методи на художествено изображение, каквито са критическият и социалистическият реализъм, трябва да отделиме употребата на понятията *малък човек* и *социално незабележим* (човек).

съзнание, но и на задачите, които лежат в основата на литературата в социалистическото общество.

За първи път в съвременната съветска проза Шукшин успя да даде завършен и философски осмислен израз на идеите, заветвани от представителите на руската класическа литература. С това писателят практически доказва огромното значение на прогресивната мисъл в изкуството за идеологическото възпитание на личността. Можем само да съжаляваме, че смъртта попречи на Шукшин да завърши своя разказ „А на заранта те се събудиха. .“ (частта „Съдът“), разкривайки с пълна сила мирогледа на писателя-социалистически реалист.